

PUUVILJA- JA MARJAKULTUURIDE EESTIS ARETATUD SORTIDE REGISTRI ETTEVALMISTAMISEST

K. Kask

Sissejuhatus

Eestis puudub puuvilja- ja marjakultuuride ametlik sordiregister. Olen palju aastaid teinud eeltööd vastava registri koostamiseks, kogunud ja korrastanud vajalikke andmeid (Kask, 1984, 1995; Kask, Libek, 1996; Kask, Jänes, 1998). See võimaldab anda ülevaate Eestis aretatud sortidest, nende väärtusest ja kasutamisest nüüdisajal, sealhulgas ka väljaspool Eestit (Kask, 1999a). Püüdsin selgusele jõuda veel ka selles, kui palju sorte on tõenäoliselt lõplikult kaotatud, s.t. mille kohta ei ole mitte mingeid teateid nende säilimisest tänapäeval (Kask, 1999b).

Lähteseisukohad

Taimesort on põllumajanduse ja bioloogia kokkupuutealale jääv mõiste. Sort on kõigepealt üks tähtsaim tootmisvahend, mis võimaldab kasutada kultuurtaime inimese vajadusteks kõige tulemusrikkamalt. Üldjuhul sort püsib ainult seni, kuni inimene hoolitseb tema säilimise eest, ja hävib peagi, kui inimene ta täielikult hülgab. Maaviljeleja on sorte valinud vastavalt vajadusele: arvestanud nende sobivust oma maakoha mullastiku- ja kliimatingimustega, tähtsaks pidanud põuataluvust, külma-, haigus- ja kahjurikindlust, keemilist koostist, tehnoloogilisi omadusi, maitset, välist ilu ning paljusid muid omadusi. Nüüdisaja intensiivtootmise tingimustes on oluline sordi võime kasutada suuri väetisannuseid ja sobida nõrgakasvuliste poolealustega maksimaalse saagi saamiseks ning kasvatada suuri ja kauneid vilju.

Puuvilja- ja marjasordil peavad olema kindlad morfoloogilised tunnused, mis vegetatiivsel paljundamisel püsivad ja on ühtlikud ning võimaldavad neid kindlalt eristada teistest sortidest. Igal sordil on vastavale taimeliigile (või hübriidile) omane kromosoomide arv ja sorte on võimalik eristada DNA määramise järgi.

Kuid sordiga kaasnevad ka juriidilised õigused. Sordil võib olla autor ja omanik, kes korraldavad nende kasutamist tootmises ja saavad sellest tulu.

Vanadel sortidel puuduvad sageli need juriidilised tunnused, mis on olemas nüüdisaegsetel sortidel. Seetõttu pole täit selgust, missugust konkreetset taimevormi sordiks pidada.

Minu lähteseisukohad on järgmised. Sort ehk uemas keelepruugis kasutatav "kultivar" (*cultivar*) on niisugune taimevorm, millel on vähemalt üks järgnevatest tunnustest. **1.** Tema kohta on sordi autorlust tõendav ametlik tunnistus (Nõukogude Liidu ajal kanti ka leiutiste ja avastuste komitee aretustulemuste riiklikku registrisse). **2.** Võeti riiklikku sordivõrdluskatsesse (aretajale teatati sellest kirjalikult), kuid autoritunnistust pole välja antud, viimased Nõukogude Liidu aegsed autoritunnistused anti ploomisortidele 'Ave' ja 'Vilnor' välja 27.11.1991. **3.** Alates 1996. a. Eesti Vabariigis on kantud riikliku kaitse alla võetud sortide registrisse või registreeritud (1999. a. alates); siinjuures tuleb märkida, et kolmanda punkti all on tehtud mööndus selle kohta, et vastu on võetud taotlused, kuid lõppotsus on veel tegemata. **4.** On olnud ametlikult rajoonitud sort või (nüüdisajal) on võetud soovitusvormi.

On loomulik, et varemate aegade seadusandlus ei olnud selliselt korraldatud nagu tänapäeval. Eriti suured raskused tekivad maasortide (rahvaselektsioonide) staatuse määramisel. Nende kohta puudub teave saamisloo kohta. Mõnegi puhul võib tekkida küsimus, kas sort on üldse Eesti päritoluga või on tegu kunagi mujalt sisse toodud ja algsel asukohamaal unustatud sordiga. Eriti maasortide ja vanemate harrastusaretajate sortide puhul on staatuse määramisel oluline ametlikult rajoonitud sortide nimestikku võtmise tunnus.

Käesoleva artikli kokkuvõtlikud andmed käivad 2000. a. lõpu kohta.

Ühtekokku on Eestis aretatud 130 sorti ja 11 viljapuualust. Sealhulgas on 48 õunasorti, 10 pirni-, 24 ploomi- ja kreegisorti, 7 kirsisorti (sellest 3 maguskirssi) ning 41 marjasorti (sellest 6 jõhvika-, 1 pohla- ja 1 rabamurakasort). Käesolev nimestik ja siin näidatud kirjandusallikad võiksid olla aluseks Eestis aretatud sortide registri koostamisel.

Mõnikord on arvatud, et sort saab alguse sellest momendist, kui tema kirjeldus või isegi ainult nimi on avaldatud mingis trükitud väljaandes. Ploomidest on näiteks trükis avaldatud andmed järgmiste aretiste kohta: 'Arthur', 'Eha', 'Eve', 'Kaidi', 'Kanaria', 'Keskmine kreek', 'Kihelkonna', 'Koguva', 'Kressu', 'Kruusmanni ploom', 'Kullamaa suur', 'Kurvitsa renklood', 'Lahtise luuga kreek', 'Maiu', 'Mari', 'Noarootsi kollane', 'Nõmme ploom', 'Perenaise rõõm', 'Piret', 'Polli Emma', 'Polli merevaik', 'Polli varane', 'Radiolus', 'Raitploom', 'Tartu hiline', 'Tartu sinine ploom', 'Tiit', 'Tipp-ploom', 'Saaremaa sinine ploom', 'Suur Tõll',

'Villu' ja paljud numbriga tähistatud aretised. K. Kask ja H. Jänes (1998) esitavad viited kirjandusele, kus neid on lähemalt käsitletud. Mõnigi nimetatust saab sordiõiguse tulevikus, enamik aga jääbki ametliku tunnustuseta. Minu seisukoht on, et ainuüksi trükkis avaldatud (lüh)iiseloostus ei ole aluseks taimevormi sortideks tunnustamisel.

Sortide nimekiri (2000. a.)
The list of cultivars (2000)

Õunapuu – Apple

'Aamisepa 14'	'Maimu'	'Sidrunkollane taliõun'
'Aia ilu'	'Meelis'	'Suislepp'
'Banaanõun'	'Mõnu'	'Sõstraroosa'
'Eerika'	'Paide taliõun'	'Sügisdessert'
'Eleegia'	'Polli kaunitar'	'Sügisrõõm'
'Eva kuld'	'Põltsamaa taliõun'	'Taavi'
'Kaja'	'Raeda 1003'	'Talipirnõun'
'Karksi'	'Raeda 1048'	'Tallinna pirnõun'
'Karlapärl'	'Raeda 1076'	'Talvenauding'
'Kasper'	'Raeda suviõun'	'Talverõõm'
'Kiir'	'Roogoja'	'Tellissaare'
'Koidu renett'	'Roogovka'	'Treboux Sämling' ('Pärnu tuviõun')
'Koit'	'Rusikaõun'	'Tiina'
'Krameri tuviõun'	'Rõõsa'	'Vahur'
'Laulutaat'	'Saku'	'Vambola'
'Lemmikõun'	'Salla'	'Veiniõun'

Pirnipuu – Pear

'Eesti pirn'	'Kurvitsa lemmik'	'Seiu'
'Järve'	'Kägi bergamott'	'Tallinna pikk' ('Krameri 21')
'Karmla'	'Lutsu võipirn'	
'Krameri võipirn'	'Pepi'	

Ploomipuu ja kreegipuu – Plum and bullace

'Amitar'	'Märjamaa'	'Tamme sinine'
'Ave'	'Noarootsi punane'	'Tartu kaunitar'
'Esloni varane'	'Norgen'	'Tartu kollane'
'Hiiu sinine'	'Polli munaploom'	'Tartu punane'
'Julius'	'Polli viljakas'	'Tartu värviline'
'Kadri'	'Pärnu sinine'	'Vikana'
'Karksi'	'Sargen'	'Vilmitar'
'Liisu'	'Suhkruploom'	'Vilnor'

Hapukirsipuu – Sour cherry

'Jagoli'
'Kaali must'
'Kõljala helepunane'
'Nõmme liivakirss'

Maguskirsipuu – Sweet cherry

'Kristiina'
'Meelika'
'Nord'

Maasikas – Strawberry

'Edu'	'Jõgeva 103/49'
'Helean'	'Siimoni 30'
'Jõgeva hiline'	'Siimoni 47'
'Jõgeva viljakas'	

Vaarikas – Raspberry

'Espe'

'Helkal'
'Siveli'
'Tomo'

Punane sõstar – *Red currant*

'Krameri punane'
'Kurvitsa 4'

Valge sõstar – *White currant*

'Hele'
'Krameri valge'
'Valko'

Must sõstar – *Black currant*

'Albos'	'Moka'	'Polli pikk-kobar'
'Anneke'	'Mulgi must'	'Uus must'
'Festival'	'Musti'	'Varmas'
'Hiline must'		

Karusmari – *Gooseberry*

'Aamisepa viljakas'	'Aamisepa 563'	'Polli esmik'
'Aamisepa 93'	'Jaanike'	'Rae'
'Aamisepa 329'		

Jõhvikas – *Vaccinium oxycoccus*

'Kuresoo'	'Nigula'	'Tartu'
'Maima'	'Soontagana'	'Virussaare'

Pohl – *Lingonberry*

'Hemma'

Rabamurakas – *Cloudberry*

'Mora'

Õunapuu vegetatiivalused – *Apple vegetative rootstocks*

E19	E28	E53
E20	E37	E56
E26	E39	E63
		E75

Pirnipuu seemikalus – *Pear seedling rootstock*

M1 (Morna 1, aretatud Polli
Aianduse Instituudis)

Olgu siin esitatud ka Eestis aretatud sortidele Moskvas välja antud autoritunnistused. Nõukogude Liidu poliitika oli venitada autoritunnistuste väljaandmisega võimalikult kaua. Näiteks ploomisortide 'Ave' ja 'Vilnor' taotlused võeti vastu 1981. a., autoritunnistused anti välja alles kümme aastat hiljem. Enamikule riiklikku katsetusse vastu võetud (dokumendid tunnistati täielikult nõuetele vastavaks) sortidele ei antudki autoritunnistusi. Riigiasutuses aretatud sortide puhul anti võrdsed tunnistused nii sordiaretajale kui ka asutusele.

Moskvas välja antud (Nõukogude Liidu) autoritunnistused

Sordi nimi	Aretaja(d)	Tunnistuse nr.	Välja antud
Õunapuu			
'Aia ilu'	A. Siimon, Polli AI	736	20.03.1963
'Kiir'	A. Siimon, Polli AI	735	20.03.1963
'Koit'	A. Siimon, Polli AI	1305	15.01.1971
'Krameri tuviõun'	O. Kramer	1617	31.05.1962
'Sidrunkollane taliõun'	A. Siimon, Polli AI	738	20.03.1963
'Sügisdessert'	A. Siimon, Polli AI	739	20.03.1963
'Talvenauding'	A. Siimon, Polli AI	737	20.03.1963

Pirnipuu			
'Eesti pirn'	A. Kurvits	1295	15.01.1971
'Kurvitsa lemmik'	A. Kurvits	1294	15.01.1971
'Tallinna pikk'	O. Kramer	1616	31.05.1962
Ploomipuu			
'Ave'	A. Jaama (50%), E. Jaama (50%), Polli AI	5727	27.11.1991
'Polli munaploom'	J. Eslon, Polli AI	1290	15.01.1971
'Tartu kaunitar'	A. Kurvits	1321	8.12.1961
'Tartu kollane'	A. Kurvits	1322	8.12.1961
'Tartu punane'	A. Kurvits	1320	8.12.1961
'Tartu värviline'	A. Kurvits	1319	8.12.1961
'Vilnor'	A. Jaama (50%), E. Jaama (50%), Polli AI	5729	27.11.1991
Must sõstar			
'Anneke'	J. Aamisepp (80%), V. Jaagus (20%)	963	9.01.1960
'Hiline must'	J. Parksepp (65%), J. Eslon (20%), N. Kravtseva ja Z. Zotova (15%), Polli AI	1291	15.01.1971
'Polli pikk-kobar'	Samad, kes eelmisel	1292	15.01.1971
'Uus must'	Samad, kes eelmisel	1279	15.01.1971
Karusmari			
'Aamiseppa viljakas'	J. Aamisepp (90%), V. Jaagus (10%)	941	18.11.1968
'Polli esmik'	J. Parksepp (50%), N. Murri (50%), Polli AI	1280	15.01.1971
Maasikas			
'Edu'	J. Parksepp (65%), N. Murri (35%), Polli AI	1288	15.01.1971
'Jõgeva hiline'	M. Liias	1296	15.01.1971

Kirjandus

- Kask, K. Eesti puuvilja- ja marjasordid. – Tln., 1984. – 208 + 16 lk.
 Kask, K. Eesti õunasordid. – Agraarteatus, nr. 4, lk. 405...416. 1995.
 Kask, K. Eestis aretatud puuvilja- ja marjasordid ning nende väärtus. – Agraarteatus, nr. 4, lk. 268...275, 1999a.
 Kask, K. Cultivar diversity and germplasm maintenance of tree fruit and small fruit crops of Estonian origin. –
 Botanica Lithuanica. Suppl. 2, p. 135...138, 1999b.
 Kask, K., Libek, A. Eesti marjasordid. – Agraarteatus, nr. 2, lk. 155...161, 1996.
 Kask, K., Jänes, H. Eesti ploomisordid. – Agraarteatus, nr. 1, lk. 34...42, 1998.

The Cultivars of Tree Fruit and Small Fruit Crops of Estonian Origin and Making a Register

K. Kask

Summary

There is an urgent need to compile the register of all the cultivars of tree fruit and small fruit crops which have been bred in Estonia. This article is a proposal with a list of 130 cultivars and 11 rootstocks which must be included into the register by the state in 2000. The particulars on the cultivars are published in the earlier editions (Kask, 1984; Kask, 1995; Kask, Libek, 1996; Kask, Jänes, 1998; Veidenberg, 1985).